

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA KITOBXONLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR TAMOYILLARI VA MUHIM OMILLARI

Musayev Shohsuvor Tursin o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

shohsuvormusayev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning ahamiyati, tamoyillari va samarali usullari yoritiladi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda o'qishga qiziqish uyg'otish, mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish va badiiy asarlardan estetik zavq olishni shakllantirish jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda interaktiv metodlar, multimedia vositalari hamda o'qish motivatsiyasini oshiruvchi innovatsion yondashuvlarning ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: kitobxonlik madaniyati, o'quvchi, boshlang'ich ta'lim, o'qishga qiziqish, metodika, interaktiv usul, o'qish motivatsiyasi, innovatsion yondashuv.

Annotation. This thesis discusses the importance, principles, and effective methods of developing reading culture among primary school students. It analyzes the process of fostering interest in reading, developing independent reading skills, and cultivating an appreciation for literary works at the early stages of education. The study also highlights the role of interactive methods, multimedia tools, and innovative approaches that enhance reading motivation during classroom and extracurricular activities.

Keywords: reading culture, student, primary education, reading interest, methodology, interactive method, reading motivation, innovative approach.

Аннотация. В данной тезисной работе рассматриваются значение, принципы и эффективные пути формирования культуры чтения у учащихся начальных классов. Анализируется процесс развития интереса к чтению, формирования навыков самостоятельного чтения и воспитания эстетического восприятия художественных произведений на ранних этапах обучения. Особое внимание уделяется использованию интерактивных методов, мультимедийных средств и инновационных подходов, повышающих мотивацию к чтению как на уроках, так и во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: культура чтения, учащийся, начальное образование, интерес к чтению, методика, интерактивный метод, мотивация к чтению, инновационный подход.

Har bir jamiyatning istiqboli bugun kamol topayotgan bolalar, yoshlar tomonidan bunyod etiladi. Shu sababli yosh avlod tarbiyasini tashkil etish eng muhim ijtimoiy-pedagogik vazifa sanaladi. U qanday zamon, qaysi makon bo'lishidan qat'iy nazar hamisha ushbu vazifaning ijobiy hal qilinishi jamiyatning e'tibor markazida bo'lgan. Mavjud sharoitda O'zbekistonda yosh avlodga ta'lim berish, ularni umuminsoniy qadriyatlar, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivoji bilan bog'liq ma'naviy-axloqiy talablar, ijtimoiy ehtiyojlar asosida tarbiyalash davlat siyosati darajasida hal etilmoqda. Zero, yosh avlodning kamoloti, u bilan uzviy bogig' holda jamiyatning ravnaqi ularning ijtimoiy-hayotiy maqsadlari, ustuvor qadriyatlari, oliy darajadagi intilishlari hamda keng dunyoqarash asosida ta'minlanadi. Bunga erishishda bolalar va yoshlarning kitob o'qishga, kitobxonlikka bo'lgan munosabatlari muhim ahamiyatga ega. "...Bugungi bolalar ertangi kunda xalqqa aylanadi. Yoshlarni kitobga qaytarishimiz kerak. Axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga, ularning kitob bilan do'st bo'lishiga, aholining

kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim", - deya alohida ta'kidlab o'tadi O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev.

Kitob o'qish asabni tinchlantiradi (Sasseks universiteti (AQSH) olimlarining yondashuvlariga ko'ra, kitob o'qitish asabni tinchlantirishda eng samarali usul ekan; buning uchun kuniga bor-yo'g'i 6 daqiqa vaqt sarflash talab etiladi); hissiyotlarni (xuddi duo yoki she'r o'qish kabi) tarbiyalaydi (badiiy asar o'qigan odam hayotda ham boshqalarning his-tuyg'ularini yaxshi tushunadi); miya faoliyatining faolligini oshiradi, miyadagi asab tolalarining sonini ko'paytiradi (Emori universiteti (AQSH)ning tadqiqotchilariga ko'ra, kitob o'qish natijasida insonning aqliy salohiyati bir necha kun davomida yuqori holatda bo'ladi); kommunikativlik, tinglash, yozish hamda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi (Obafemi Avolau universiteti (AQSH) pedagoglari bolalarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishini aniqlashgan, darhaqiqat, ko'p kitob o'qigan shaxslarning aksariyati she'r, hikoya, esse yoki ilmiy maqolalarni yuqori saviyada yoza oladi; badiiy asarlarni, ayniqsa, she'rlarni ifodali o'qish, sahna asarlarini yuksak mahorat bilan ijro etish qobiliyatiga ega); ijtimoiy faollikni oshiradi; badiiy didni o'stiradi; xorijiy tillarni o'rganishni osonlashtiradi (boshqa tillarni o'rganishda yangi so'zlarni oson tushunishga va yodda saqlab qolishga yordam beradi); ko'p kitob o'qiydigan bolalar darslarni yaxshi o'zlashtirishadi; yaxshi hikoyanavisga aylantiradi (qancha ko'p kitob o'qilsa, shaxsning hikoya qilish qobiliyati shunchalik oshadi), ota-onalar va farzandlarning o'zaro munosabatlari yaxshilanadi.[1]

S.A.Denisovning tadqiqoti" da bolalarda kitob o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantiruvchi asosiy muhit sifatida oila va unda tashkil etilayotgan tarbiya masalalari o'rganiladi. Muallifning e'tirof etishicha, qachonki oilaning katta yoshli a'zolari kitobxon bo'lsa, oilada kitobga nisbatan kattalarning ijobiy munosabati aks etsa, oila davrasida kitoblar va ularda bayon etilgan voqealar, qahramonlarning xatti-harakatlari muhokama qilinsa, ularga nisbatan munosabat bildirilsa, oila a'zolari tomonidan yangi chop etilgan asarlar haqidagi ma'lumotlar o'zaro o'rtoqlashilsa, uning juda ham qiziqarli ekanligi e'tirof etilsa, bolalarda ham kitob o'qishga bo'lgan qiziqish hamda ehtiyoj yuzaga keladi.[2]

Muallif bolalarda juda yoshligidan shakllantirilgan kitobga nisbatan ijobiy munosabat uning butun hayoti davomida o'z izini qoldiradi. Qolaversa, bu o'rinda uy kutubxonasining tshkil etilishi ham kutilgan natijalarni qo'lga kiritish uchun sharoit yaratadi.

M.M.Bezrukix tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda bolalar, yoshlar va umuman, aholi o'rtasida kitobxonlik malakasi va madaniyatini shakllantirishda davlatning o'ziga xos o'rin tutishiga e'tibor qaratilgan. Tadqiqotchi davlatning bu boradagi roli quyidagi ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi, deb hisoblaydi: 1) oliy ta'lim jarayonida bo'lajak pedagoglarni to'g'ri o'qishga o'rgatishdan iborat, 2) ota-onalar o'rtasida ma'rifiy targ'ibotni tashkil etish; uchinchidan, bolalar yozuvchilari faoliyatini qo'llab-quvvatlash.[3]

Xorij tajribalarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitob o'qish, kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun bir qator samarali metodlardan foydalanish taklif etiladi. Quyida ushbu metodlardan ayrimlarining didaktik imkoniyatlari to'g'risida so'z yuritiladi:

1.Kassil metodi. Unga ko'ra o'qituvchi yoki ota-onalar asarning eng qiziq joyida kitob o'qishni to'xtatadi. Ular shu o'rinda o'qishni davom ettirish uchun vaqtlari yo'qligini, bajaradigan boshqa muhim ishlari borligini aytishadi. Oxir-oqibat bola asar qahramonining hayoti qanday kechganligini bilishni istaydi va kitobni qo'lga oladi. Boshlang'ich sinflarda alifbodagi harflar bilan tanish bolalar asarning davomini garchi hijjalab bo'lsa-da, o'zi o'qishga harakat qiladi. Ammo hali u qadar o'qishni yaxshi uddalay olmaydigan bolalar beixtiyor oilaning boshqa a'zolari yoki maktabda o'qituvchidan yordam so'rashga majbur bo'ladi. SHunda oila a'zolari yoki o'qituvchining javobi quyidagicha bo'lishi zarur: "Yaxshi, yordm beraman, ammo, shunday yo'l

tutamiz: ikkita xatboshi (abzats)ni men o'qiyman, bitta xatboshi (abzats)ni sen!". Voqeaning rivojiga juda qiziqqan bolalar bu taklifga rozi bo'ladi.

2. Iskra Daunis metodi. Kasbi psixolog bo'lgan I.Daunis ham maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim yoshi bolalarida kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirish maqsadida samarasi yuqori bo'lgan metodni asoslagan. Psixolog nomi bilan ataladigan ushbu metodning mohiyati quyidagicha: kunlardan bir kuni bola uyquga yotadi va uyqudan turgach, yostig'i ostida o'zining sevimli mulbfilsmi qahramoni bo'lgan Karlsondan maktub oladi. Maktubda ikki qatorda yirik harflar bilan Karlson u bilan do'stlashmoqchi ekanligini va unga u yer bu yerda qoldiriladigan sovg'alarni berishni aytadi. Ertasi kuni ertalab esa bola yostig'i ostidan yana bir maktubni topadi. Endi maktubda soqg'a haqida emas, balki Karlson uning uchun tsirkka bilek qoldirmoqchi ekanligini bildiradi. Ammo biletni olib kelgan vaqtda bolaning mushugini ko'rib qolib, uning dumidan tormoqchi bo'ladi. Mushuk esa qattiq miyovlab uni cho'chitib yuboradi. Qo'rqib ketgan Karlson biletni qoldirmay, mushukdan qochib ketadi. Biletni esa qoldirishni unutadi. Bola shu tahlitda har kuni Karlsondan maktub oladi. Maktubda yozilgan matn kundan-kunga uzunroq, lekin o'qilishi osonroq bo'lib boradi.

3. "Asarning muqovasini diqqat bilan o'rganish" metodi. Xorijlik pedagog olimlar tomonidan tavsiya etilayotgan metodlardan yana biri - asarning muqovasini diqqat bilan o'rganish sanaladi. Ushbu metoddan foydalanishda quyidagi tartibda yo'l tutiladi:

- 1) o'quvchilarga badiiy asarning muqovasini ko'zdan kechirish, asosiy yozuvlar - muallifning ismi, sharifi hamda asarning nomi hamda illyustratsiyasi (bezagi)ga e'tibor qaratish talab etiladi;
- 2) o'quvchilar asarning muqovasini ko'zdan kechiradi;
- 3) o'quvchilarga asar muallifi bo'lgan yozuvchi yoki shoir, uning asarlari to'g'risida qanday ma'lumotlarga egalikni yodga olish taklif qilinadi;
- 4) o'quvchilar muallif, uning asarlariga oid ma'lumotlarni bayon qilishadi;
- 5) o'qituvchi boshchiligida asar bo'yicha ishlangan mulatfilam yoki badiiy filam tomosha qilinadi;
- 6) o'quvchilarga asar va unga ishlangan mulstfilum yoki badiiy filam syujetlarini o'zaro solishtirish topshirig'i beriladi;
- 7) o'qituvchi boshchiligida o'quvchilar tomonidan topshiriqning bajarilishi muhokama qilinadi.[4]

Quyida qayd etilagan tamoyillarning boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati kata:

Korporativ yondashuv o'quvchilar, shu jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida kitob o'qish, kitobxonlik g'oyalarini targ'ib etish umumiy o'rta ta'lim maktablari jamoasining birgalikda, yakdillik va hamkorlikda amalga oshiriladigan tizimli, majmuaviy jarayon ekanligini anglatadi. Unga ko'ra har bir umumiy o'rta ta'lim maktabi o'zining bu boradagi kontseptsiyasi, umumiy ish rejasiga ega bo'lishi bilan birga, yagona maqsad asosida har bir sinfning ham istiqbol vazifalarni belgilovchi yo'naltiruvchi dastur negizida faoliyat yuritishidan dalolat beradi. Sinflarning o'z yo'naltiruvchi dasturi g'oyalarini pedagogik amaliyotga samarali tatbiq etishda umumiy o'rta ta'lim maktabi jamoasi nazariy-metodologik, tashkiliy-texnologik hamda amaliy-metodik yordam ko'rsatadi. Erishilgan yutuqlarning omili, mavjud kamchiliklarning maktab pedagogik jamoasi tomonidan birgalikda tahliliy o'rganiladi hamda keyingi davr (o'quv yili) uchun istiqbolli loyihalarni o'zaro hamkorlikda ishlab chiqadi.

Maqsadli yondashuv umumiy o'rta ta'lim maktabi, qolaversa, mavjud sinflaming o'quvchilar, shu jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida kitob o'qish, kitobxonlik g'oyalarini targ'ib etish yo'lida qisqa, o'rta va uzoqvaqamchiliklardan xabar bo'lish, yutuqlarni boyitish, kamchiliklarni barataraf etish yo'lida amaliy harakatni tashkil qilish, istiqbol loyihalarini ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

Volontyorlik (lot. "voluntarius" ko'ngilli ravishda, ko'ngilli bo'lib) ko'ngilli ravishda tashkil etiladigan faoliyat turi bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida itobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoniga umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'rta va yuqori sinf o'quvchilarining jalb etilishini nazarda tutadi. Ma'lumki, ta'lim muassasalarida ijtimoiy-foydali mehnat tashkil etiladi. Volontyorlik ham o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy-foydali faoliyat turi sifatida ikki tomonlama amaliy qiymatga ega. Birinchidan, volontyorlik qilayotgan o'quvchilarda ijtimoiy faollik, o'zini anglash, o'z kuchiga ishonish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini hurmat qilish, olijanoblik (atrofdagilarga yordam berish), kommunikativlik kabi sifatlarni hosil qilsa, ikkinchidan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan jarayonning izchil, uzluksiz va tizimli olib borilishi uchun zarur sharoitni yuzaga keltiradi. So'z yuritilayotgan jarayonda ko'ngilli o'quvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilariga badiiy asarlarni o'qib berish, o'qituvchi yordamida tayyorlangan savollar asosida suhbat tashkil etish, ularni asar qahramonlarining suratini ishlashga jalb qilish, o'qish boshlangan ertakni davom ettirishga undash kabi vazifalarni bajaradi.

Dars va sinfdan tashqari o'qish mashg'uloti birligi boshlang'ich sinf o'quvchilarida savodxonlikni va kitobxonlik ko'nikmalarini o'zaro aloqadorlikda rivojlantirishni anglatadi. Agar dars jarayonida o'quvchilar o'qish ko'nikmalari (to'g'ri o'qish, tezkor o'qish, o'qishning ifodaviyligi, tushunib o'qish ko'nikmalari)ning kitobxonlik ko'nikmalari (boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitob o'qish qoidalaridan xabardorligi, qiziqishi va ehtiyojidan kelib chiqqan holda kitob (badiiy asar)ni tanlashi, kitob o'qishga odatlanishi va bu yo'lda harakatlarni izchil, doimiy tashkil etishi, kitob o'qishdan zavqlanishi, asar mazmunini tushunishi, shuningdek, kitob o'qishdan olgan taassurotlarini atrofdagilar bilan o'rtoqlash)ga aylanishiga yordam beradi.

Tadqiqotni olib borishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonda samarali bo'lgan omillar ham aniqlandi.

I. Bolalar adabiyotlari. Bu turdagi kitoblarni yaratish ta'lim berishga ehtiyojning vujudga kelishi bilan paydo bo'lgan. O'tgan vaqt mobaynida yaratilgan bolalar adabiyotlari mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tuzum, milliy-madaniy qadriyatlar, shuningdek, kitobga bo'lgan milliy yondashuvdan kelib chiqqan holda takomillashib bordi. Zamonavi bolalar adabiyotlar o'z mazmuni, g'oyasi, dizayni, didaktik imkoniyatlariga ko'ra bugungi kun talabi va ehtiyojiga to'la javob berardi. Bugungi kunda kitob do'konlarida o'yinchoq, kesik, yumshoq va manzarali (panorama) kitoblar mavjud bo'lib, ularning o'ziga xos dizayni, poligrafiyasi bolalarning diqqatini tortib, ularda badiiy asarlarni o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirmoqda.

II. Oilaviy o'qish. O'z mohiyatiga ko'ra "oilaviy o'qish - ota-onalarning farzandlari bilan birgalikda badiiy adabiyotlarni o'qish asosida ularda intilishni kuchaytiradigan axloqiy mavzulardagi suhbatlari". Suhbatlar tanlangan badiiy asar mohiyati, xarakteri, janri, hajmiga ko'ra qisqa va uzun bo'lishi mumkin. Oila davrasida badiiy asarlar yuzasidan kechadigan suhbatlarda muloqot, asosan, ota-onalar (buva-buvilar) va farzandlar o'rtasida kechadi. Biroq, bu kabi suhbatlar yoshi katta (o'stir, o'spirin) aka-opalar va uka-singillar o'rtasida ham tashkil etilishi mumkin.

III. Ta'lim jarayoni (dars). O'quv muassasalarining faoliyatida ta'lim jarayoni (dars) asosiy o'rinni egallaydi. O'qitish jarayonida vaqt byudjeti, o'qituvchilar kontingenti, zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish asosida uzluksiz ta'lim tizimining muayyan bosqichida ta'lim oluvchi (o'quvchi, talaba)lar tomonidan DTSda belgilangan bilim, ko'nikma, malakani o'zlashtirilishi

ta'minlanadi. Qolaversa, boshlang'ich sinflarda o'qitilishi yo'lga qo'yilgan "O'qish" fanining o'quv dasturidan juda ko'plab badiiy asarlardan namunalar o'rin olgan. Shu sababli ushbu fan doirasida mavzular negizida berilgan matnlar samarali o'zlashtirish o'quvchilarning kitob o'qishga, kitobxonlikka bo'lgan qiziqish, ehtiyoj, intilishlarini rivojlantiradi.[4]

Quyida "O'qish" darslarida badiiy matnlarni o'zlashtirishga nisbatan innovatsion va interfaol yondashuv mohiyati ochib beriladi.

“Blits-so'rov” metodi yordamida "Chaqimchiga mukofot" hikoyasida ishlatilgan tushunchalar mazmunini yoritish. "Blits-so'rov" metodi (ing. "blits" tezkor, bir zumda) berilgan savollarga qisqa, aniq va lo'nda javob qaytarilishini taqozo etadigan metod. O'qituvchi savollar berdi. O'quvchilar javoblarni o'qituvchi tomonidan belgilangan yondashuvga ko'ra jamoaviy, guruhli, juftlik yoki individual tarzda qaytardi. Guruh va juftlikda ishlanganda bir nafar o'quvchi, ko'p holatlarda esa har bir savolga alohida-alohida o'quvchi javob qaytardi, guruhdoshlari yoki sherigining javobni to'ldirdi. Bunga javobning qisqa, lo'nda va aniq bo'lishiga e'tibor qilindi.

Dars jarayonida "Chaqimchiga mukofot" hikoyasi bo'yicha blits-so'rov tashkil etilib, o'qituvchi tomonidan tanlangan tushunchalar negizida o'quvchilar javobning qisqa, lo'nda va aniq bo'lishiga e'tibor qilindi.

"Chaqimchiga mukofot" hikoyasi bo'yicha blits-so'rov

Blits-so'rov savollari	Blits-so'rov javoblari
1. Hokim -	1. Hokim -boshliq
2. Jilovdor-	2. Jilovdor -jilovni ushlab yuruvchi
3. Otboqar -	3. Otboqar -otni parvarish qiluvchi kishi
4. Sir	5. Sir -hech kimga aytilmaydigan gap
5. Qasam -	7. Qasam -biror-bir ishni bajarishga qat'iy kirishish
6. Bevafo -	8. Bevafo - kimnidir ishonchini poymol qilish
7. Xiyonat -	9. Xiyonat - kimnidir ishonchiga qarshi ish qilish
8. Fursat -	8. Fursat -vaqt

Dars jarayonida "Chaqimchiga mukofot" hikoyasi bo'yicha blits-so'rov tashkil etilib, o'qituvchi tomonidan tanlangan tushunchalar negizida o'quvchilar ularni sharhladi:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish – bu ularning tafakkurini, dunyoqarashini va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim jarayondir. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun o'qituvchilar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqish doirasi va psixologik tayyorgarligini inobatga olishlari zarur.

Kitobxonlikni rivojlantirishda o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularni o'qilgan matn yuzasidan tahlil va muhokama qilishga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalarini, elektron kutubxonalarni va interaktiv usullarni o'quv jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarda kitobga bo'lgan qiziqishni yanada kuchaytiradi. Boshlang'ich sinfdagi kitobxonlik madaniyatini shakllantirish o'qituvchining metodik mahorati, o'quvchilarning faolligi hamda ota-onalarning hamkorlikdagi sa'y-harakatlariga bog'liq bo'lib, bu yo'nalishdagi izchil ishlar kelajakda intellektual salohiyati yuqori, mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kitob o'qishning 21 foydasi. <https://zamin.uz/uz/hayot-tarzi/14196-kitob-oqishning-21-foydasi.html>
2. Денисова С.А. Родители о детском чтении и роли библиотек // Ж. Родительское собрание по детскому чтению.- 2008. - С. 32.
3. Мокина М. Чтение основа грамотности // Ж. Этносфера. – М.: 2008. - № 12. - С. 21-22.
4. D.A.Muminova. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi". (Monografiya). Namangan.2019. -№50-55